

MARIANNE LILJESTRÖM

Bortom kön? Om makt och sexualitet

*I den här artikeln
kan du läsa om feministiska
och queerteoretiska definitioner av
könsbegreppet och dess koppling till
diskussioner kring makt
och sexualitet.*

Redan en längre tid har feministisk teori och forskning karakteriserats som en form av dubbel medvetenhet. Det feministiska tänkandets dubbelhet betyder att det å ena sidan är placerat inom historiska och kulturella maktrelationer och ideologiska strukturer, d.v.s. dess uppkomst finns inom dem. Å andra sidan är det marginaliserat i förhållande till dessa relationer och befinner sig t.o.m. utanför dem. Som ett resultat av dubbelheten struktureras feministisk teori fortgående (åtminstone) i två parallella diskussioner. Dels formas feministisk teori i ett oppositionsförhållande "ut-åt" i relation till de institutioner och tänkesätt som utgör objekten för dess kritik. Dels pågår inom feministisk forskning en "inre" diskussion. I den "inre" debatten undersöks och preciseras villkoren, premisserna och målen i dialogen med den förhärskande vetenskapligheten. Därtill diskuteras självkritiskt utgångspunkterna i alternativa sätt för kunskapsproduktion.¹ Det feministiska tänkandet är en sammanflätning av kritik och visioner på ett sådant sätt, att det ljus som man avser kasta över det närvarande samtidigt belyser framtiden (Davies 1990, 9).

Det ovan nämnda gäller i allra högsta grad ett av den feministiska teorins nyckelbegrepp, nämligen kön. I denna artikel diskuterar jag två övergripande frågor. För det första behovet att dekonstruera könsbegreppet. Jag gör detta mot bakgrunden av uppfattningen, att

då vi talar om kön, producerar vi det, vi s.a.s. återskapar det i en mångbottnad och finstildad process. För det andra behandlar jag feministiska strategier och visioner i form av avståndstaganden från kön som reglerande och normativ diskurs. Vad avses med uttalanden om att det maktimpregnerade heterosexualiserande könssystemet innefattar luckor och läckor, att det alltid är labilt och just därför i behov av ständig reproduktion och att möjligheten till maktsystemets ifrågasättande och förändring finns just i dessa luckor och läckor? Hur föreställer sig feministiska tänkare "utvägar" – "points of exit" för att använda Rosi Braidottis uttryck – från detta maktsystem? Emedan jag tror att utnyttjandet av "luckorna och läckorna" i ett förändringsperspektiv kan göras enbart av handlande subjekt, ligger fokus i denna artikel på identitetsbegreppet. Mina reflektioner gäller dels feministiska strategier och visioner, dels queerteorins användning av sexualitet som medel för "könsöverskridande".

Det "rumsrena" könsbegreppet

Inom den akademiska världen har feminister oförtröttligt kämpat för att skapa utrymme för sin egen diskurs. Vi har krävt att de etablerade disciplinerna skall inkorporera ett könsperspektiv i sin teoretiska och metodiska arsenal. Vi har haft framgångar. För det första har

teorier om kön (genusteorier) särskilt inom den anglosaxiska och nordiska världen haft en stor spridning. För det andra har genusteorier i en viss grad inspirerat etablerade discipliner, framför allt inom samhällsvetenskaper och humaniora, att även fokusera på kön. Så kallad könsforskning är idag ett område där det skapas alternativ till konventionell empiristisk, positivistisk, objektivitetsdyrkande, neutralitetspoängterande och universalistisk kunskapsproduktion. För det tredje är kön, trots fortsatt marginalisering och objekt för skepticism, ett forskningsområde som i växande grad erkänns som viktigt.

Detta betyder, att kön idag delvis har blivit rumsrent och är en diskurs som skapar betydelser, värden och normer. Dessa förmedlas och sprids både i den akademiska och den "utomakademiska" världen. Naturligtvis bör här inte glömmas all det både dolda och öppna motstånd som dagligen uttrycks mot denna diskurs. För feministisk forskning skapar denna situation ett intressant och teoretiskt utmanande dilemma. Samtidigt med relativa "framgångar" är en av de centrala frågorna inom feministisk teori fortsättningsvis att nedmontera själva könsbegreppet, skapa visioner om andra sätt att tänka oss vår kroppslighet, ifrågasätta och upphöra att reproducera detta galler för vårt tänkande.

Historisering av kön

Ett viktigt sätt att ta itu med frågan om könet som reglerande regim har varit att historisera kön. Under 1990-talet har ett betydande arbete gjorts i detta avseende. I flera studier undersöks själva könsbegreppets historia. I en tidigare forskning plockade feministiska teoretiker upp den skillnad i betydelsen mellan könets biologiska och sociala aspekter, som producerats under efterkrigstiden framför allt inom medicinska diskurser. Skillnaden mellan det biologiska och det sociala användes för att utveckla teorier om kvinnoförtryck. Feminister kritiserade det sociala könets påklitrade kulturella och sociala stratifikation, som karakteriserades av ojämlikhet, nedvärdering och åsidosättande. Bl.a. Donna Haraway (1991) redogör för hur forskning om det so-

cialt producerade könet möjliggjorde att sådana, så kallade passiva kategorier som biologiskt kön och natur åsidosattes. Enligt henne kan detta förklaras med att ingen uppmärksamhet fästes vid de diskursiva aspekterna i de biologiska och medicinska vetenskapernas konstruktion av sitt kunskapsobjekt, nämligen kroppen. Idag finns det belysande studier om dessa aspekter.² Berättelsen om kön relateras till den naturvetenskapliga dvs. medicinska och biologiska produktionen av kropps- och därmed könsbegreppet.

Bernice Hausman förklarar varför kön som betecknare ter sig så historielöst. Hon använder sig av Roland Barthes' uppfattning om myt. Barthes opererar med sådana begrepp som semiotiska kedjor som på den ofrånkomligt rörliga tidsaxeln organiseras i olika betecknande ordningar. Betydelseskapande sker så, att ordningarna sinsemellan inte verkar ha någon kontakt. Mytens grundidé enligt Barthes är just, att tingens/begreppens historiska kvalitet förloras. Myten organiserar världen så, att den verkar vara utan motsättningar: saker ser ut att betyda något i sig, de har en egen inboende essens. Myt är ett oskyldigt tal därför att dess ting/objekt är naturliggjorda. Och det som är naturligt behöver ingen historia för att förklara sin existens. I Hausmans läsning av Barthes är kön en sådan myt eller mera exakt uttryckt: kön är en effekt av denna mytiska form av betydelseskapande. Det heterosexuella subjektet är en materialisering av könets myt. Kroppen hos detta subjekt är en betingad faktor för att förverkliga sexualiteten enligt en reproduktiv paradigm och den blir begriplig på grundval av kön. Idag är en sådan historielös semiotisk ordning förhärskande, där individers beteende blivit betecknare för en könsidentitet. Denna identitet förklaras som en internt upplevd känsla av ett jag, ett själv, som en manlig eller kvinnlig individ. Det centrala i de särskilt efterkrigstida naturvetenskapliga könsdiskurserna är således att den yttre könsrollen bör beteckna en inre könsidentitet (Hausman 1995, 184-187).

Sålunda är kön som myt beroende av en historia som utplånas i betydelseskapandets process. Könets betydelse naturliggjordes då det utarbetades. Själva talet om kön, ett inom

den förhärskande diskursen naturliggjort ting, dvs. något naturligt som denna diskurs lutar på, befäster och återskapar denna naturlighet.

Butler och det diskursivt givna

I sina redan vida citerade och analyserade böcker (1990, 1993) studerar Judith Butler det naturliggjorda förhållandet mellan biologiskt kön, socialt kön och begär, som producerar uppfattningen om identitet i mänskliga subjekt. Hon analyserar den språkliga och filosofiska logik, som upprätthåller biologiskt kön som det socialas ursprung. Enligt henne undångöms här den omständighet, att det sociala tjänar produktionen av det biologiska som dess "naturliga" existens- och identitetsvillkor. Hon analyserar förhållandet mellan det biologiska och det sociala för att visa, att det som allmänt uppfattas vara det primära villkoret (det biologiska) i själva verket är en uppfattning som förmedlas av vad som ger sig ut för att vara dess sekundära effekt, dvs. det sociala könet. Som ett normativt ideal med reglerande funktion blir kön förstaeligt genom den heterosexuella matrisen. Matrisen utgör det galler av kulturell begriplighet genom vilket kroppar, kön och begär naturliggörs. I sitt arbete "Bodies that matter" (1993) studerar Butler könets materialitet framom den materiella kroppen. Hon kritiserar begreppet konstruktion för att det – i form av icketeoretiserade förförståelser – innefattar hänvisningar till utomdiskursiva fenomen, dvs. just de objekt som konstrueras. Konstruktionsbegreppet inbegriper antaganden om att "någon/något" (kanske Kulturen, Makten eller Diskursen) existerar före kön och konstruerar det. Därtill finns avgränsningar, som både exkluderar och inkluderar, inbäddade i konstruktionsbegreppet: många konstruktivister anser t.ex. att endast vissa delar av kroppen är konstruerade. En avgränsning är emellertid alltid normativ och den sker utifrån den diskurs från vilken man vill befria sig (Butler 1993, 9-12). I stället riktar Butler uppmärksamheten på de reglerande normer som materialiserar könet: kroppar som materia bör förstås som alltid redan materialiserade fenomen. Hon fortsätter således sina värdefulla

studier av könets normativitet och hon verkar inte vara särskilt intresserad av hur kroppar formas eller motstår kodning inom medicin, vetenskap och filosofi. Hon behandlar inte heller explicit frågan om "utvägar" från den reglerande könsdetermineringen.

Frågan är alltså: Ifall dessa termer är ofrånkomliga inom vårt tänkande, ifall de alltid redan finns tillhanda, hur skall vi tänka oss förändring, "utvägar" från dessa givna galler för begriplighet? Eller annorlunda uttryckt: kan kroppen behandlas uttryckligen som ett materiellt fenomen, då vi samtidigt är snabba med att påpeka att dess materiella sida, dess materialitet givetvis är beroende av diskurser. Hur uppfatta kön både som kontinuitet och förändring, både som ett öde och en strategi? Hur uppfatta kroppsliga könsbestämda subjekt som formade av diskurs, men ändå inte determinerade av den?

Könets diskursiva praktik

Enligt Foucault (1993, 38) är diskurs en aktivitet som är grunden för all kulturell praxis. Detta betyder att diskurser i de ständigt pågående betydelseskapande processerna har verkningar som inte kan skiljas från dem, men som också sträcker sig ut över den avsedda betydelsen. Denna praktik försiggår inom kunskapens-maktens verklighetskonstituerande fält. Subjektens handlingsmöjligheter uppkommer därför att diskurser alltid är heterogena och betydelser alltid är omstridda. Dessa möjligheter till att skapa nya, andra betydelser utgör en frihetspraktik – inte frigörelse – från samtida och tidigare diskurser. De tidigare diskurserna präglas i detta avseende av en viss typ av främmandskap i förhållande till nutidens. Ifall historisk praktik ses som ett sätt att förändra de begränsningar som nutidens kunskap och rationalitetsformer bygger på, så sker det genom att själva det förgångna avfjärras som nutidens "andra". Jag vill betona detta för att vi här kan peka på ett sätt att förstå förändring via diskursiv praktik: vi håller ständigt på att frigöra oss från något förgånget. Då vi ser något som historiskt/förgånget refererar vi till det som något vi inte längre tar för givet.

*Feministiska emancipatoriska
strategier/visioner*

En central fråga i de feministiska emancipatoriska visionerna har varit att om- och ånyotänka kvinnosubjekt. I kölvattnet av det cartesianiska subjektets "död" och den modernitetens kris, som efterföljts av sönderfall i de manliga grundvalarna för den klassiska subjektiviteten, har feminister skapat en rad politiska gestaltningar för en ny kvinnlig subjektivitet. Feminister har pekat på det fortsättningsvis manliga tänkandet i allt tal om "subjektets död" i ett sådant skede i historien, då tidigare nedtystade grupper som kvinnor har börjat tala för sig och från egna subjektpositioner (t.ex. Flax 1990, 209-221, Di Stefano 1990, 75-78 och Finn 1996, 77, 89). Braidottis vision om det nomadiska kvinno-feministiska subjektet har sin utgångspunkt i detta. För henne finns det inga omvägar runt kvinna som betecknare. Det är nödvändigt att arbeta sig igenom den, att ta den i besittning. Endast på detta sätt kan möjligheter skapas för en rörelse bortom den fallogocentriska könsdualismen. Hennes nomadiska subjekt är en gestaltning som betonar behovet av agerande på flera nivåer, både identitetens och subjektivitetens samt på den nivå som inbegriper skillnader mellan kvinnor (Braidotti 1994a, 170, 171).

Andra exempel på emancipatoriska visioner är Donna Haraways cyborg (Haraway 1991, 149, 154), Trinh T. Minh-ha Olämplig(jord)a Andra (Inappropriate/d Other) (Minh-ha 1991, 74-75) och Gloria Anzalduas "nya mestiza"-medvetenhet, som formas i korsningen av kulturer, raser och ideologier (Anzaldua 1993, 427-429). Teresa de Lauretis kopplar både den Olämplig(jord)a Andra och Nya mestiza-medvetenheten till det mera omfattande excentriska subjektets projekt, till en nyskrivning och vision om jaget som "någonting annat" (de Lauretis 1990a, 137-145). En annorlunda förståelse av identitet och politik i relation till skillnader och gemenskaper har stått i centrum för nya feministiska emancipatoriska visioner. Ett centralt drag i en dylik förståelse har varit att poängtera de emancipatoriska strategiernas historiska och kulturella särdrag i stället för ett för alla kvinnor ge-

mensamt projekt. Ett annat är den mångfald som är typisk för dessa visioner. Här undan göms inte skillnader, utan strävan är att erkänna dem och att se dem som en grogrund för ständig förhandling. Ett tredje drag är övertygelsen om att den feministiska politiska aktiviteten och förmedlingen inte förutsätter en solid grund, utan föränderliga allianser (Koivunen 1996, 102-03).

Det utmärkande för dessa visioner är att överskridandets metafor är det emancipatoriska projektets målsättning, utvägen från de förtryckande strukturerna och praktikerna. Det visionära tänkandet beaktar det paradoxala i feminismen, nämligen att den uttryckligen baserar sig på sådana begrepp som kvinnor och identitet, som den historiskt är tvungen att dekonstruera (Braidotti 1994a, 175). Inom ramen för den radikala könsskillnadsteorin placerar Braidotti det kvinnliga på en ontologisk nivå: "För mig betyder 'att finnas i världen' att alltid redan 'vara könsbestämd', så ifall 'jag' inte är bekönad, existerar 'jag' överhuvudtaget inte" (Braidotti 1989, 92). För henne är könsbegreppet teoretiskt inadekvat, politiskt amorfiskt och ickefokuserat, därför att det implicerar en symmetri mellan kategorierna män och kvinnor där männens dominans försvinner. Därför använder hon i stället begreppet kvinno-feministiskt subjekt (Braidotti 1994b, 36-38). Här följer Braidotti Teresa de Lauretis' uppmaning att inte endast "ta risken med essentialism, utan också ta den på allvar" (de Lauretis 1989, 6)³ och understryker Gayatri Spivaks uppfattning att essentialismen kanske är en nödvändig strategi (Spivak 1993, 3, 5). Enligt Braidotti kan könsskillnad göras operativ som ett politiskt alternativ endast genom att återkoppla det symboliskt kvinnliga till den kroppsligt könsbestämda kvinnoverkligheten. Ledtråden är att vägra åtskilja det empiriska från det symboliska eller det materiella från det diskursiva eller kön från genus (Braidotti 1994a, 177). Förändring kan åstadkommas endast genom "en de-essentialiserad kroppslighet eller strategiskt re-essentialiserad kroppslighet: med att arbeta igenom de mångbottnade strukturerna i ens förkroppsligade jag" (ibid, 171). För Braidotti ligger inte förändringens möjlighet i ett överlagt självbenäm-

nande. Det representerar för henne i bästa fall en extrem form av narcissism, i värsta fall ett solipsismens melankoliska ansikte. Orsaken till att hon anser det nödvändigt att arbeta igenom betecknaren kvinna ligger i en betoning på begärets politik. För henne finns ingen möjlighet till förändring utan konstituering av nya passionerade multipla subjekt (ibid).

Det så kallade socialkonstruktionistiska feministiska tänkandet har motsatt sig en sådan erfarenhetens epistemologi som undangömer skillnadsbegreppet. Därför har det kritiserat placeringen av (kvinno)identitet på en ontologisk nivå. I denna kritik har den socialkonstruktionistiska synvinkeln emellertid lanserat en sådan identitetsuppfattning, där essens definieras som väsensnödvändiga eller naturgivna egenskaper. Dessa förklaras universella och ahistoriska (se Fuss 1989, 3-6). Marilyn Frye däremot efterlyser en sådan positiv definition av kvinnor, där kvinnor utgör en kategori som uppbär sig själv och inte är beroende av sin negation, nämligen män. Enligt henne kan kvinnor definieras utan att de essentialiseras i ovan nämnda fixerade förståelse. Själva kategorin kvinnor är otänkbar utan skillnader mellan kvinnor. Skillnaderna består inte av vissa definierade uppsättningar av attribut, utan de formas av relationer. Om vad-jag-är konstitueras i förhållande till andra och tillsammans med dem, så finns det inget enskilt, absolut vad-jag-är (Frye 1996). Sålunda ser Frye skillnad som det som betingar och konstituerar identiteter. Emedan identitetskategorin kvinnor får betydelse enbart i relation till något annat, kan den inte heller inneha en substantiellt fixerad betydelse. Det problematiska är emellertid, att kategorins begriplighet kräver dess stabilisering som identitet. Detta betyder, att trots att identitetskategorier alltid bygger på skillnader, så måste åtminstone i viss mån just skillnader uteslutas för att göra kategorierna betydelsefulla (jfr. Butler 1990, 15).

"Bortom" kön och queer identitet

Det som idag benämns queerteori och queerpraktik kan ses som en strävan att förändra den givna köns- och sexualitetsbestämde förhärskande diskursiva praktiken.

Denna term, som tidigare i bästa fall betecknade ett slanguttryck för homosexuell och i värsta fall ett homofobiskt skällsord, används idag dels som ett paraplybegrepp för kulturellt marginella sexuella självidentifieringar, dels för att beskriva en i utveckling stadd teoretisk modell, ett avståndstagande från institutionaliserade homosexuella och lesbiska studier. I huvudsak gäller queer ett ifrågasättande av normativa kategorier om kön och sexualitet. Avsikten är att blotta dem som naturliggjorda och inte som naturliga. Både könsbestämde och sexuella identiteter uppfattas som artificiella, som simuleringar och uppträdanden. Queerbegreppet håller i första hand på att formas till en reaktiv kategori i opposition till en heterosexuell norm. Normen anses definiera även dem som inte vill lyda under den. I övrigt har alla "underliga" och "avvikande" föga gemensamt. David Halperin skriver, att "Queer är per definition *vad som helst* som motsätter sig det normala, det legitima, det dominanta. *Det finns ingenting särskilt som det oundvikligen syftar till*" (Halperin 1995, 62 kurs.-hans). Tilläggas kan dock att queer paradoxalt nog är beroende av både kategorierna heteronormativitet och män/kvinnor. "Oundvikligen" syftas alltså just till dem. Som reaktiv kategori uppträder queer – förutom mot heteronormativitet – mot 1970- och 1980-talets som strikta och tråkiga stämplade lesbiska och homosexuella identiteter. Sålunda strävar queerteori efter att blotta stabila kön och sexualiteter. Denna strävan framkommer ur en specifikt lesbisk och homosexuell bearbetning av en poststrukturalistisk uppfattning om identitet, där begreppet ses som en konstellation av multipla och labila positioner. Här konstrueras en queer självuppfattning som representation för det sexuellt tvetydiga, roliga, lekfulla och performativa 1990-talet (ibid, 96-97).

Reaktionerna på queerteori och queerpraktik har varierat. Somliga anser att queer teori framkallar mångsidigare och mera problematiserade uppfattningar om kön och sexualitet (t.ex. Duggan 1995, 194-206), som "en annan diskursiv horisont, ett annorlunda sätt att tänkas sig det sexuella" (de Lauretis 1991,

iv). Andra förhåller sig däremot kritiskt både till dess teori och praktik (se Phelan 1994, 151-154, Wiegman 1994, 2,17). Enligt Annamarie Jagose har den övergripande kritiken inkluderat följande frågor: återinstallerar queer en generell maskulinitet som kärnan i den skenbart könsneutrala queeridentiteten?; misslyckas queers överlägsna förbiseende av förhärskande könssystem att beakta det sena 1990-talets materiella villkor?; kopierar queer i själva verket med någon form av historisk amnesi den tidigare homosexuella frigörelsens ståndpunkter och krav?; och då dess referensgrupp är nästan gränslös, vad betyder det att även heterosexuella inkluderas i dess definition? (Jagose 1996). Även Teresa de Lauretis, som ofta tillskrivs introduktionen av själva begreppet queerteori, har senare tagit avstånd från det. Hennes motivering är att benämningen har övertagits av de förhärskande institutioner och krafter, som den var avsedd att motstå, den har "mycket snabbt blivit en förlagsindustrins konceptuellt tomma skapel" (de Lauretis 1994b, 296-313).

Judith Butler anser däremot att queer inefattar en konceptuellt unik potential som ett per definition ickefixerat säte för engagemang och motstånd. Hon vill inte förutsäga hur queer utmanar normativa strukturer och diskurser. I stället argumenterar hon för att queers inflytande är beroende av att dess teori och praktik inte är entydiga och fastlåsta. Därför kan dess karaktär inte förutses (Butler 1993, 229-230). I överensstämmelse med hennes uppfattning argumenterar många att queers kraft ligger uttryckligen i dess obestämbarhet, oreducerbarhet, odefinierbarhet och gåtfullhet (Walters 1996, 837). Steven Seidman hävdar däremot att queerteori är så inriktad på identitetsstämplandets påtvingade effekter, på att skissera en fastlåst kategori som anses föregå och underskriva politiska manifestationer, att queer kan ses som befämjare av en icke-identitets eller t.o.m. anti-identitetspolitik. Trots att en problematisering av identiteter är välkommen, gränsar queer till en tom politik av gester och till en splittande performans, där en transformerande politik går förlorad (Seidman 1993, 130-135).

Sålunda kan queer uppfattas som en iden-

titetskategori som inte har något intresse i att stabilisera eller konsolidera sig själv. Utan tvivel har den med betoning på diverse överskridandens fenomen mångfaldigt antinormativa positioner. Trots detta måste den även som en rörlig och labil profilering avgränsa sig gentemot "något annat", som dess kritik riktas mot. Men ifall det inte finns en igenkännbar position, hur kan man definiera eller se något från en queer "ståndpunkt"? Och var finns den politiska förmedlingen i all denna atomiserade mångfald? Det är svårt att tänka sig "ickenormativitet" som en arena för eller ett upprop till politisk handling och aktion. Vad vill och vilka visioner har det självdefinierade queersubjektet? Vilket är förhållandet mellan förkroppsligad praktik och erfarenhet hos detta subjekt? Identitetskonstruktioner kan inte ses som reglerande endast på ett självbe-gränsande och förtryckande sätt. De bör även ses som personliga, sociala och politiska möjligheter (Pulkkinen 1996, 166-167, 203). Frågan gäller väl vilken typ av identiteter som socialt produceras och vilka betydelser de ges samt på vilka sätt politisk förmedling och påverkan möjliggörs?

Jag tror att en vägran att förankra erfarenheter i identifieringar ironiskt nog resulterar i ett förnekande av skillnader. Orsaken är att här undanskyfflas skillnader in i en ickedifferentierad oppositionell massa. Särskilt problematisk är queer som en identitetskategori då när den även inkluderar heterosexuella.¹ Vad är det i de heterosexuellas sexualitet som gör den queer, frågar Celia Kitzinger och Sue Wilkinson. Är det deras kritik av heterosexualitet eller deras val av sexuella praktiker, såsom sadomasochism, eller deras stöd åt homosexuell och lesbisk politik (Kitzinger & Wilkinson 1994, 455). En av queerteorins förgrundsgestalter, Eve Sedgwick (själv gift och heterosexuell) betonar emellertid betydelsen av att sammankoppla queerhet med homosexualitet: att förkasta detta samband skulle betyda att förskjuta termens definitionsmässiga centrum och att dematerialisera varje möjlighet till en queer identitet (Sedgwick 1993, 8). Den (åtminstone tillsvidare) mest utbredda definitionen av queer relaterar dock kategorin till divergerande uttryck, som kan mar-

keras som kontra-, icke- eller antiheterosexuella (se Phelan 1997,7).

Kön och sexualitet

Ett av de viktigaste dragen i queerteori och praktik utgörs av ett analytiskt och politiskt åtskiljandet mellan kön och sexualitet. Här är det fråga om den sidan av queer teoretiserande som problematiserar antagandet om en motsvarighet mellan biologiskt/anatomiskt kön, socialt kön, könsidentitet, sexuell identitet, val av sexuell partner och överhuvud sexuell praktik. Det centrala är alltså att avfärda inneboende essenser ("könskärnor") och normativa uppfattningar. I stället talas det om diskursiva och sociala mångtydigheter.

I queerteori och queerpraktik är nyckelorden könsöverskridande och performans. Mycket trycksvärta har använts för att utreda den sistnämnda kategorin i framför allt Judith Butlers tänkande. Enligt min uppfattning skiljer hon mellan performans i en mera bokstavlig, teatralisk mening och performativitet. I den förstnämnda bemärkelsen är det fråga om "den politiska vredens teatralisering", som hon anser vara utmärkande för queer aktioner (Butler 1993, 232-233). Den andra termen avser betona att roller och identiteter inte kan värvas eller förändras voluntaristiskt som om de enbart bestod av klädsel eller masker. I stället betyder performativitet uttryckligen en historiskt konstituerad internalisering och ett förkroppsligande av binära könade och sexuella normer (ibid, 15).'

I queerteori och queerpraktik firas könsöverskridandet i form av synliga skillnader från normer. Normerna exponeras sålunda som just normer och inte som något oundvikligt. Kön och sexuella identiteter påvisas som arrangerade genom synliga utmaningar eller trotsande avvikelser. Här har ytor företräde framom interiörer eller insidor och performansen utgör en omarrangering av könets tecken. Men med tanke på vad jag ovan sagt om den diskursiva praktikens karaktär, så kräver väl en omgestaltning av kön i allra högsta grad även omgestaltning av och ett nytt tänkande om de institutionella och diskursiva villkor som strukturerar reglerande normer.

Även interiörerna, vårt "inre" måste omgestaltas och särskilt fördelningen av både makt och autonomi. Teorier om kön som performans måste systematiskt kopplas till könets makt att begränsa, kontrollera, kränka och gestalta. Beaktas inte detta är det återigen uttryckligen kvinnorna som åsidosätts och faller bort från den "nya identitetens" bild.

Utän tvivel kan könsöverskridande destabilisera problematiska normativa gränsdragningar. Enligt Eve Sedgwick handlar kön i sista hand om kontroll över kvinnornas kroppar, deras reproduktiva kapacitet. Sexualitet å sin sida ser hon som det som överskrider vad hon kallar för "födandets osminkade koreografi" (Sedgwick 1990, 29). Sexualiteten ges här i motsats till kön en relationell, konstruerad och performativ karaktär. Men vad händer ifall just sexualiteten görs till könsöverskridandets medel? Konsekvensen är, att det sexuella verkar underligt frigjort från könets fångelse och därmed även från kroppen. Och det är ju just kvinnorna, som både symboliskt och materiellt representerar kön och kropp. En följd av detta är i sin tur att kvinnor i allmänhet och lesbiska i synnerhet blir intressanta endast via könsöverskridande identifieringar eller via en identifiering med sexualitet mot kön och därmed kvinnor. Sexualiteten associeras implicit med män. Den öppna sexualiteten och det låsta könet för att parafrasera Eva Lundgren och Ann Kroon (1996).

Biddy Martin behandlar uttryckligen frågan om queers egen könsbestämda karaktär. Enligt henne uttrycker queerteori och queerpraktik ett särskilt motstånd mot det kvinnliga. Ifall det kvinnliga inte görs till något förnekad, så finns det åtminstone en tendens att se det kvinnliga som en sorts uppgivenhet, något moderligt och därför som något insnärjt. Hon betonar att queer även innefattar en projicering på fixering och tvång: den utgör en ny typ av fast grund eller identitet. Detta nya riktar sig ofta mot feminismen och/eller kvinnokroppen. Enligt henne verkar det som om just kvinnokroppen utmålas som dess egen fälla och kön/kvinnor görs till ett (återigen) fixerat område på så sätt, att manliga positioner blir tecknet för rörlighet. Lika lite som vita konventionellt uppfattas som rasbestämda

ter sig männen inom queer praktik som könsbestämda. I queerteori försvinner därför misogynins verkningar ur synhållet (Martin 1994, 104, 110). Det problematiska i Martins resonemang är att hon a priori sammankopplar det generella "manliga" med genetiska män och hon ser genetiska kvinnor som bärare av "det kvinnliga".⁶ Emedan begreppet "det kvinnliga" inte definieras, inbegriper det i sin normativitet en implicit tillskrivning av en viss uppsättning egenskaper åt genetiska kvinnor.

Då könsöverskridande identifikationer associeras poängterat med (manlig) sexualitet blir de lesbiska ett problem. Inom queer praktik har homosexuella män ofta blivit modellen för radikal lesbisk sexualitet. Detta sker parallellt med framställningar av 1970-talets lesbiska feminism med dess vaniljsexualitet som ett monster av förtryckande identitetspolitik (se Walters 1996, 847-850). Flera feministiska teoretiker – bl.a. Elizabeth Grosz (1995, 207-227) och Teresa de Lauretis (1988) – har påvisat hur svårt det är att framställa det lesbiska som sexuellt. Ifall det lesbiska inte ses i sexuella termer blir könsöverskridandet enkelriktat och förenklat. Trots queerretorikens betoning av det positiva med skillnader och pluralism, bortsuaddas de sätt på vilka olika sexuella identifieringar och begär anses överskrida konventionella normativa könsidentiteter.

Som exempel på könsöverskridandets komplexitet och mångtydighet har flera feministiska teoretiker behandlat den kvinnliga lesbiska figuren – femmen (t.ex. Sue-Ellen Case 1989, Carole-Anne Tyler 1991, Walker 1993, de Lauretis 1994a). De betonar att det faktum att femmen kan "passera" eller uppfattas som en heterosexuell kvinna implicerar en möjlighet att avnaturalisera heterosexualiteten. Avnaturaliseringen bör ske genom att påvisa att gränserna mellan homo/hetero är genomträngliga. Femmen kan anses på ett lyckat sätt åsidosätta motsättningen mellan imitation av heteroroller och lesbisk specificitet. Detta sker därför att hon varken är lik eller olik, utan båda. Heterorollernas strukturerande närvaro i homosexuella relationer (t.ex. butch-femme) betyder inte att de sistnämnda bestäms utifrån heterorollerna. På

samma sätt kan man säga att de heterosexuella rollernas strukturerande närvaro i heterorelationer inte betyder att de bestämmer dem. Femmen som figur bryter den antagna överensstämmelsen mellan synliga könsbestämda tecken och den betecknade sexuella identiteten. Hon framkallar ju illusionen om ett inre könat jag eller könsidentitet (hon ser ju ut som en heterosexuell kvinna) samtidigt som hon parodierar den. Till åtskillnad från drag-drottningens eller butchens kropp, görs på hennes kroppsyta ingen skillnad mellan yttre och inre identiteter (Walker 1993, 885).

Sammanfattande vill jag på grundval av det ovan sagda betona den redan rätt etablerade uppfattningen, att inom vår diskursiva praktik kan kön inte existera före eller oberoende av sexualitet. Samtidigt som kön är det normativa sättet genom vilket sexualitetens reglering sker, så är kön en effekt av de sätt på vilka sexualiteten kontrolleras. Detta kan även uttryckas så, att allt det som inskrivs på kropparnas yta, deras verksamhet och praktik, formar det som kropparna är, deras verklighet. Då kön och sexualitet betecknas i en ständigt pågående process, sker detta i enlighet med ifall det är fråga om en mans eller kvinnas kropp. Kön är inte en stämpel för män och kvinnor i deras olikhet, utan kön är det område där denna skillnad produceras och genomlevs hierarkiskt och asymmetriskt.

Bortom könsbestämd makt och kontroll

Det fanns/finns tider då feministisk identifikation betytt att kvinnor på ett synligt sätt bör avvika från kvinnlighetens konventionella normer. Detta har skett i riktning av könsneutralitet eller androgyni. Queerteorins betoning av antinormativitet klumpar ihop individer som olika från konventionella heteronormer genom avvikande könsöverskridande identifieringar. I båda fallen blir just kvinnlighet, både begreppsligt och politiskt, den underförstådda grunden i förhållande till vilka andra positioner – feministiska eller queer – blir gestaltade som rörliga. I försöken att utmana olika former för könsbestämd normativitet och kontroll finns sålunda en risk att kopiera en viss typ av könsbestämd totalisering.

Det kan vara fallet även då det – som inom queerteori och queerpraktik – sker som dekonstruktion.

Hur skall vi då minska det normativa, reglerande könets grepp om oss? Hur blotta könet som effekt, ett uttrycksätt och som en börda? Könsbestämningens dynamik kan knappast nås, utan att plocka sönder dess könsbestämda former. Men könsbestämmdheten kan även vara "sekundär" då man betänker olika sammanstrålningar av organism, psyke och sociala realiteter.¹ Detta betyder inte att man kan nå dessa sammanstrålningar utanför könsbestämda skillnader. Kön är mera än en fast grund, som på något sätt enkelt kan överses eller överskridas med vad betecknas som sexualitet. Och kön är kanske mindre än det som strukturerar allt, dvs. vars dekonstruktion skulle blotta och plocka isär hela personligheten (Martin 1994, 119-120).

För att direkt hänvisa till frågetecknet i rubriken för denna artikel vill jag avslutningsvis konstaterar följande: genom att demaskera kön som iscensättning kan vi knappast eliminera det, trots att denna verksamhet kan få kön att verka mindre kontrollerande. Det är svårt att tänka sig att målet skulle vara att så att säga avrätta kön, men naturligtvis inte heller att lämna det i fred som om det skulle vara ett orörligt tillstånd. Därtill är det svårt att tänka sig att överskrida det med våra mera rörliga begär. En vision kunde vara att sträva efter att få kön inskrivet i den diskursiva praktiken som en specifik aspekt av det unika i varje personlighet, så att det inte kontrollerar och binder våra personliga kvaliteter, erfarenheter och beteenden. Den utopiska drivkraften i feministisk teori ser jag som ytterligt viktig.

NOTER

¹ T.ex. Harding & Hintikka 1983, x, de Lauretis 1990. Se även Ferguson 1991 och Liljeström 1996.

² Se bl.a. Bernice Hausmans (1995) studie om transsexualism, Julia Epsteins (1995) undersökning om sjukdom, läkekonst och narrativitet och Eva Lundgrens och Ann Kroons (1996) artikel om den svenska psykiatriska konstruktionen om transsexualitet

³ I enlighet med John Locke skiljer de Lauretis mellan reell och nominell essens: kvinnors "essens" gäller inte

essensen i ett ting-i-sig-själv, utan den är en konceptuell entitet som består av specifika egenskaper (t.ex. en kvinnokönad kropp), kvaliteter (t.ex. ett särskilt förhållningssätt till kroppen) och nödvändiga attribut (t.ex. erfarenheten av att leva i denna värld som kvinnokön) (ibid, 5-6).

¹ Jfr. Calvin Thomas' artikel (1997) där han genom en dekonstruktion av identiteter pläderar för en "bekännande" eller "självmédveten" heterosexualitet - en heterosexualitet med "knorr" ("twist") - som en utmaning till en institutionaliserad heterosexualitet och därför som queer.

² Jacquelyn Zita har påvisat hur binarismens galler kvarstår även i sexuellt "kroppsfärdande" (Zita 1992, 114-122).

⁶ Jag vill tacka Ann Kroon för att hon riktat min uppmärksamhet på detta problem.

⁷ Jag tänker här närmast på individuella känslor av vår könsbestämmdhet: är den alltid något som till fullo är "närvarande" i vårt medvetande?

LITTERATURLISTA:

- Anzaldúa, Gloria, "La Conciencia de la mestiza: Towards a New Consciousness". In: *American Feminist Thought at Century's End: A Reader*. Ed. by Linda S. Kauffman. Blackwell 1993.
- Braidotti, Rosi, *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Columbia University Press 1994a.
- Braidotti, Rosi (med Judith Butler), "Feminism by Any Other Name", *differences* vol.6, no.2-3 (1994b).
- Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge 1990.
- Butler, Judith, *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of "Sex"*. Routledge 1993.
- Butler, Judith, "Against Proper Objects", *differences*, vol.6, no.2-3 (Summer-Fall 1994).
- Case, Sue-Ellen, "Toward a Butch-Femme Aesthetic", *Discourse* vol.11, no.1 (1988-1989).
- Davies, Angela, *Women, Culture and Politics*. Random House 1990.
- de Lauretis, Teresa, "Sexual Indifference and Lesbian Representation" *Theatre Journal* 40:2 (1988).
- de Lauretis, Teresa, "The Essence of the Triangle or, Taking the Risk of Essentialism Seriously: Feminist theory in Italy, the U.S. and Britain", *differences*, vol.1, no.2 (1989).
- de Lauretis, Teresa, "Eccentric Subject: Feminist Theory and Historical Consciousness" *Feminist Studies* 16, no.1 (Spring 1990a).
- de Lauretis, Teresa, "Upping the Anti (sic) in Feminist Theory. In: *Conflicts in Feminism*. Ed. by Marianne Hirsch and Evelyn Fox Keller. Routledge 1990b.
- de Lauretis, Teresa, "Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities. An Introduction", *differences*, vol.3, no.2 (1991).
- de Lauretis, Teresa, *Practice of Love. Lesbian Sexuality and Perverse Desire*. Indiana University Press 1994a.

- de Lauretis, Teresa, "Habit Changes", *differences* vol.6, no.2-3 (1994b).
- Di Stefano, Christine, "Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism". In: *Feminism/Postmodernism*. Ed. by Linda J. Nicholson. Routledge 1990.
- Duggan, Lisa, "The Discipline Problem: Queer Theory Meets Lesbian and Gay History". In: Duggan, Lisan and Hunter Nan D., *Sex Wars. Sexual Dissent and Political Culture*. Routledge 1995.
- Epstein, Julia, *Altered Conditions. Disease, Medicine, and Storytelling*. Routledge 1995.
- Ferguson, Kathy E., "Interpretation and Genealogy in Feminism", *Signs* vol.16, no.2 (1991).
- Finn, Geraldine, *Why Althusser Killed His Wife. Essays on Discourse and Violence*. Humanities Press 1996.
- Flax, Jane, *Thinking Fragments. Psychoanalysis, Feminism and Postmodernism in the Contemporary West*. University of California Press 1990.
- Foucault, Michel, *Diskursens ordning*. (Installations-föreläsning vid College de France 2.9.1970). Brutus Ostling Bokförlag: Stockholm/Stenhag 1993.
- Frye, Marilyn, "The Necessity of Differences: Constructing a Positive Category of Women", *Signs*, vol.21, no.4 (1996).
- Fuss, Diana, *Essentially Speaking. Feminism, Nature & Difference*. Routledge 1989.
- Grosz, Elizabeth, *Space, Time, and Perversion*. Routledge 1995.
- Halperin, David, M., *Saint=Foucault. Towards A Gay Hagiography*. Oxford University Press 1995.
- Haraway, Donna, "Gender" for a Marxist Dictionary: The Sexual Politics of a Word". In: hennes *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. Routledge 1991.
- Harding, Sandra, and Hintikka, Merrill (eds.) *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science*. D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht 1983.
- Hausman, Bernice L., *Changing Sex. Transsexualism, Technology, and the Idea of Gender*. Duke University Press 1995.
- Jagose, Annamarie, "Queer Theory", *Australian Humanities Review*, December 1996.
- Kitzinger, Celia & Wilkinson, Sue, "Virgins and Queers: Rehabilitating Heterosexuality?", *Gender & Society*, vol.8, no.3 (1994).
- Koivunen, Anu, "Emansipaatio" ("Emancipation"). I: *Auainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen ("Nyckelorden. 10 steg till feministisk forskning")*. Red. av Anu Koivunen och Marianne Liljeström. Vastapaino: Tampere 1996.
- Liljeström, Marianne, "Nordisk kvinnohistoria och den feministiska teorins nedmonterings- och uppbyggnadsprojekt". I: *Kvinnovetenskapens vadan och varthän*. Red. av Eva Borgström och Anna Nordenstam. Göteborg 1996.
- Lundgren, Eva och Kroon, Ann, "Den öppna kroppen och det låsta könet. Den symboliska och dynamiska kroppen speglad mot psykiatrisk konstruktion av transsexualitet". *Sociologi i dag* 4/1996.
- Martin, Biddy, "Sexualities without Genders and Other Queer Utopias", *Diacritics*, vol.24, No. 2-3 (Summer-Fall 1994).
- Minh-ha, Trinh T., *When the Moon Waxes Red. Representation, Gender and Cultural Politics*. Routledge 1991.
- Phelan, Shane, *Getting Specific. Postmodern Lesbian Politics*. University of Minnesota Press 1994.
- Phelan, Shane (ed.) *Playing with Fire. Queer Politics, Queer Theories*. Routledge 1997.
- Pulkkinen, Tuija, *The Postmodern and Political Agency*. Department of Philosophy, University of Helsinki 1996.
- Sedgwick, Eve Kosofsky, *Epistemology of the Closet*. University of California Press 1990.
- Sedgwick, Eve Kosofsky, *Tendencies*. Duke University Press 1993.
- Seidman, Steven, "Identity and Politics in a 'Postmodern' Gay Culture: Some Historical and Conceptual Notes". I: *Fear of A Queer Planet*. Ed. by Michael Warner. University of Minnesota Press 1993.
- Spivak, Gayatri, *Outside the Teaching Machine*. Routledge 1993.
- Thomas, Calvin, "Straight with a Twist: Queer Theory and the Subject of Heterosexuality", *Genders 26. The Gay '90s. Disciplinary and Interdisciplinary Formations in Queer Studies*. New York University Press 1997.
- Tyler, Carole-Anne, "Boys Will Be Girls: The Politics of Gay Drag". I: *Inside/Out. Lesbian Theories, Gay Theories*. Ed. by Diana Fuss. Routledge 1991.
- Walker, Lisa M., "How to Recognize a Lesbian: The Cultural Politics of Looking Like What You Are", *Signs*, vol.18, no.4 (1993).
- Walters, Suzanna Danuta, "From Here to Queer: Radical Feminism, Postmodernism, and the Lesbian Menace (Or, Why Can't a Woman Be More Like a Fag?)", *Signs*, vol.21, no.4 (Summer 1996).
- Wiegman, Robyn, "Introduction: Mapping the Lesbian Postmodern". I: *The Lesbian Postmodern*. Ed. by Laura Doan. Columbia University Press 1994.
- Zita, Jacquelyn, "Male Lesbians and the Postmodernist Body", *Hypatia*, vol.7, no.4 (Fall 1992).

Marianne Liljeström
Åbo Akademi
Domkyrkotorget 3
FIN-20500 ABO
Finland